

Vilko Gliha-Selan

Zagreb

MANIFESTACIJA PATRIOTIZMA V ILUSTRACIJAH ZA OTROKE NA HRVAŠKEM*

V zgodovini hrvaške likovne umetnosti zavzema narodnoosvobodilni boj posebno in zelo pomembno mesto. Nobena zgodovinska tematika rodoljubja doslej se po svoji idejnosti in psihologiji ustvarjanja ne more primerjati z likovno umetnostjo revolucije. V zgodovini naše likovne umetnosti je sicer ovekovečena epopeja naših narodov — njihovi junaški boji zoper tuje osvajalce, ki so vpadali na naše ozemlje z raznih strani. Toda umetnost, ki obravnava tematiko NOB, je umetniško pričevanje o obdobju naših narodov, ki smo ga sami doživeli, je umetniška izpoved o nadčloveškem boju narodov za svobodo in obstoj, saj prikazuje grozote, pretresljive usode in trpljenje ljudi po vsej naši domovini. Velika zamisel revolucije odkriva likovni umetnosti nove razsežnosti človečnosti in iskrenega rodoljubja. Naša književnost, namenjena otrokom, je tudi v prejšnjih obdobjih poudarjala rodoljubje, toda nikoli ga ni natančno pojasnila: omejevala se je le na deklarativno didaktiziranje in sentimentalno ponavljanje lepih besed o ljubezni do domovine. Vsa področja umetniške ustvarjalnosti, zlasti še panoge likovne umetnosti, kot so slikarstvo, grafika, ilustracija in filmska umetnost, pa so temeljito pojasnila, kaj je rodoljubna miselnost in vizija patriotizma narodnoosvobodilnega boja. Zato ne moremo ločeno razpravljati o patriotizmu v ilustracijah otroške književnosti, temveč moramo pri tem upoštevati tudi to tematiko v slikarstvu, ki jo je obravnavalo na svojevrsten, ilustrativen način. Po vojni je naše slikarstvo, zaradi svežih vtisov in doživetij, našlo navdih v miselnosti NOB in vsesplošne ljudske revolucije, pa v obnovi in v graditvi požgane in porušene domovine. Veliko likovnih umetnikov se je udeležilo narodnoosvobodilnega boja in tako je nastalo nič koliko likovnih zapisov, skic, risb in zrelih umetniških stvaritev, in sicer kar v odredih, v brigadah, v kolonah in na položajih: vse to je dragocena podlaga in likovno gradivo za nadaljnje obravnavanje motivov in študijsko preučevanje večjih zamisli v likovnih kompozicijah. V povojnem obdobju že imamo lepo število vrhunskih stvaritev, tako v slikarstvu, grafiki, ilustraciji, v kiparstvu — spomeniki žrtvam fašizma, v filmski umetnosti in v drugih likovnih panogah. Te stvaritve že danes predstavljajo dokumentacijo in zgodovinsko vrednost, v kateri se manifestira patriotizem v likovni ustvarjalnosti na Hrvaškem. Približno šestdeset hrvaških likovnikov je sodelovalo v NOB od leta 1941 do 1945, to je do konca vojne, na osvobojenem ozemlju so priredili 18 razstav risb, grafik in slik, ki so prikazovale junaštvo naših narodov in motive iz bojev za svobodo. Po vojni so vsako leto prirejali posebne razstave s tematiko NOB v likovni umetnosti Hrvaške: o tem je tudi

objavljena bogata bibliografija v katalogu zadnje takšne razstave, ki so jo priredili v Zagrebu leta 1974 v Umetniškem paviljonu.

V NOB je imel tisk zelo pomembno vlogo, zato lahko rečemo, da se je od vseh začetkov vzporedno z njim razvijala tudi vizualizacija besedil, namreč z ilustracijami v propagandi, vse od plakata do letaka pa v časopisih za borce, v časnikih in stenčasih, v žepnih izdajah in v revijah za otroke. Izrazito ilustratorsko vrednost imajo izvirne risbe Petra Šimage-Šumskog v ZAVNOH-ovi *Početnici* ter ilustracije Slavka Marića v časopisu *Pionir*; kot ilustratorji pa so se uveljavili še Reiser, Radauš, Detoni, Ostoja v časopisih *Rodoljub* in *Dalmatinke u borbi*. Prav v teh risbah-ilustracijah partizanskega tiska, ki so nastajale kar med bojevanjem, najdemo zametek novega realizma v likovni ustvarjalnosti na področju ilustracije za otroke.

Risba in slika kot ilustracija tiskane besede je spočetka imela širši pomen likovno izražene informacije, medtem ko je ilustracija ob umetniški besedi, literarni zamisli in ob pomenu ljudske revolucije kaj kmalu vse bolj postajala likovni izraz čiste grafične umetnosti. Dragocen prispevek te ilustrativne grafične umetnosti niso samo stvaritve poklicnih likovnih ustvarjalcev, temveč tudi dela mnogih amaterjev in ljudskih umetnikov. Nagonska ustvarjalna strast in osveščeno rodoljubje sta pripomogla k temu, da so v najtežjih pogojih narodno-osvobodilnega boja risali prizore strašnih spopadov in pustošenja, kakršnih doslej ni bilo videti. Zato te risbe prevevajo zanos in intimna čustva in pristneje prikazujejo dogajanja kot fotografija, saj so odraz subtilne ljudske plemenitosti in etike in boju za pravično zmago. Ta notranja sila in želja likovno izraziti in izpovedati vojna doživetja, nakopičena v umetnikovi zavesti, sta vse od vojne pa doslej pripomogli k živahnemu razmahu zlasti grafične umetnosti. Začeli so prirejati samostojne in skupinske razstave izvirne grafike, risb in reproduktivnih tehnik in tako je sčasoma bilo razvidno študijske obravnave vredno bogastvo ilustracij z motivi borb, partizanskih kolon, kolon ranjencev, tufesarjev, porušenih in požganih mest in vasi ter razdejanja vojne vihre. Večina tega gradiva je shranjena v arhivih grafičnih zbirk, v muzejih revolucije, v pokrajinskih muzejih in v drugih ustanovah, ki se ukvarjajo s preučevanjem likovnih dosežkov in ustvarjalnosti v NOB. Grafično in ilustrativno dragocena dokumentacija je mapa litografij iz leta 1941, stvaritev Marijana Detonija, kakor tudi izvirne risbe s terena in avtentične ilustracije — najpretnesljivejše pričevanje iz vojnih dni — v litografijah Goranove *Jame*, ki sta jih v Topuskem leta 1944 ustvarila Edo Murtić in Zlatko Prica. Pomembne so tudi ilustracije in risbe Zlatka Price v mapi *Ljudi iz logora Danica*, pa Petra Šimage pravcata galerija likov — kurirjev in borcev, nadalje motivi Oskarja Hermana iz zatočišča Santa Maria di Bagni iz leta 1944, pa motivi s Papuka in Petrove gore Franja Mraza in Ljudevita Šestića. Številni likovni umetniki so ustvarili likovno dokumentacijo s področja okupirane Dalmacije, in sicer: Joko Knežević, Branko Kovačević, Andrija Maurović, Vilim Čerić, Slavko Marić, Mirko Ostoja, Vjekoslav in Dalibor Parać, Vilim Svečnjak, Djuro Tiljak in še dosti, dosti drugih. Naj mi ne zamerijo vsi tisti, katerih imen nisem navedel. Težko je naštetih vse znane in manj znane zaslužne likovnike, zakaj veliko jih je, ki so našli navdih v novem realizmu in obogatili povojno ustvarjalnost, bodisi da so v figuraliki ali ilustracijah obravnavali tematiko NOB — ter tako položili temelje idejnosti patriotizma v novejši ilustrativno-likovni umetnosti Hrvaške.

Spomini na slavne dni revolucije in likovne stvaritve iz tistih časov tudi dandanes pretresajo gledalce in dajejo navdih umetnikom zlasti mlade genera-

cije, kako spodbujati in razvijati rodoljubno miselnost v knjižnih ilustracijah literarnih del za otroke.

Med vojno so na osvobojenem ozemlju poskrbeli za vzgojo in izobrazbo otrok in mladine. Po vojni so z odlokom Centralnega komiteja KP leta 1950 v Beogradu ustanovili Savjet za brigu o djeci i omladini Jugoslavije, na osnovi tega odloka so na Hrvaškem še istega leta ustanovili Savez društava Naša djeca in Savjet saveza Pionira NR Hrvatske s sedežem v Zagrebu. Te organizacije so bile pobudniki prvih časopisov in mladinskih izdaj. Po vojni so ustanovili veliko založb in specializiranih založniških hiš, ki izdajajo literaturo za otroke. Skrbno in prizadevno so se lotili načrtnega izdajanja knjig za otroke in mladino, posebno pa velja poudariti tudi slikanico za najmlajše, ki je bila pred vojno pravcata redkost. Želeli so, da bi slikanica kot prva knjiga — s podobami in kratkim besedilom — obravnavala novo tematiko, bližjo stvarnosti. Ves povojni tisk se je razvijal z neverjetno naglico, usmerjala pa ga je tiskarska, grafična umetnost, tako je tudi knjiga za otroke in mladino dobivala novo likovno-estetsko podobo. Založniška politika na Hrvaškem je posvetila posebno pozornost knjigam za najmlajše, predvsem so začeli izdajati dela domačih pisateljev in ilustratorjev v slikanicah in drugih knjigah za predšolske otroke in učence osnovnih šol. Menim, da danes lahko s ponosom govorimo o povojnih, visokih dosežkih in likovno-estetski kulturi otroške knjige. Čim več knjig so izdajali, tembolj se je izpopolnjevala grafična umetnost, kar se je kazalo v skrbnejši likovni opremi in prizadevnejšem ilustriranju. Tako je knjiga za otroke dobila svojo podobo, kakršna sodi taki zvrsti knjige. Knjiga kot plastično-arhitektonski izdelek je v svetu in pri nas dosegla tak razvoj, da lahko upravičeno trdimo: živimo v času in v svetu največje civilizacije tiska.

S pojavom novih avdovizualnih sredstev so menili, da bodo le-ta potisnili knjigo v ozadje. Toda vsa ta sredstva naše elektronske dobe so s svojimi senzacionalnimi fenomeni gibanja in s svetlobnimi učinki pritegnila pozornost ljudi z željo, da bi bili boljše o tem informirani, knjiga pa je ohranila svojo neokrnjeno vrednost. Knjiga je od svojega nastanka pa do danes ostala najčudovitejši medij, ki je dandanes najbolj množičen, najučinkovitejši in najpomembnejši družbeni vzgojno-izobraževalni dejavnik, zlasti v krepitvi ljubezni do svojega naroda in domovine. Prav zato je družbena odgovornost glede založniške dejavnosti zelo velika, predvsem pri izdajanju slikanic in otroške književnosti. Knjiga pa ima glede na nova sredstva javnega obveščanja to prednost, da lahko postane naša last, beremo jo v materinščini ali v prevodu iz tujih jezikov in tako nam literarna besedila in tisk nasploh pomagajo spoznavati življenje in ljudi ter približati svet kot veliko življenjsko skupnost. Knjiga — kulturni medij — je obdržala svojo prvotno funkcijo posredovati in prenašati izkušnje ljudi, njihovo znanje, čustva in misli. V knjigah je zapisana zgodovina naših narodov, ki so se stoletja borili za svobodo, iz knjig bodo bodoči rodovi spoznali zgodovino NOB naših narodov in doumeli veličino patriotizma Takšna pomembna povojna kooperativna izdaja je *Priče iz narodnooslobodilačke borbe* (Zgodbe iz narodnoosvobodilne borbe) — pravcata antologija vojnih zgodb 21 avtorjev — udeležencev NOB. Prav v tem delu je približno 170 novo nastalih barvnih ilustracij desetih avtorjev, tako rekoč galerija motivov, ki jih je navdihnila rodoljubna miselnost. Ker je knjiga že razprodana, menim, da bi jo morali ponatisniti, in sicer v povečanem obsegu. Iz takšnih in podobnih knjig otroci spoznavajo veličino NOB, bogastvo čustev in domišljije ter vrednote nove stvarnosti.

Prevedla Hafner Osmunda

Razvoj knjižne ilustracije na Hrvaškem je v vseh zgodovinskih obdobjih potekal vzporedno in neločljivo povezano s slikarstvom in grafično umetnostjo katerekoli smeri in slogovnih značilnosti. Toda, ker je vse bolj napredovala kultura knjige, zlasti otroške, lahko trdim: ilustracija se je s svojim bogastvom izražanja tako osamosvojila, da bi se že dalo govoriti o posebni kategoriji ilustrativne grafične umetnosti in slikarstva za otroke.

Zadnje čase vse pogosteje zastavljajo vprašanja o položaju otroške knjige, njenih piscev in ilustratorjev. Vse pogosteje je slišati pripombe na rovaš pedagogike in to počno prav pisci — pedagogi. Menim, da je sodobna pedagogika povsem drugačna kot tista, o kateri so te dni razpravljali v Zagrebu v literarnih pogovorih. Po mojem je neutemeljeno obtoževati pedagoge zaradi poplave slabih besedil v književnosti, namenjeni otrokom. Vsi nesporazumi glede vrednotenja otroških knjig in mladinske književnosti izhajajo iz tega, ker sploh delijo književnost na tisto za odrasle in ono za otroke, meneč, da je treba zanje pisati didaktizirano in pedagogizirano literaturo. Takšna sinteza književnosti in pedagogike pravzaprav ni ne eno ne drugo, temveč najpogosteje le literarno-pedagoški kič. Zasedujem razvoj umetniške ilustracije za otroke in mladino vse od vojne pa doslej, zato trdim, da je njena rast organsko povezana s preobrazbo in napredkom naše družbene stvarnosti: na poti svojega likovnega in dialektičnega razvoja je stalno ohranjevala visoko raven, zahvaljujoč dejstvu, da se s to dejavnostjo, ki terja veliko truda in je slabo plačana, tako rekoč ne ukvarjajo niti navčni niti diletanti, kar pa ne bi mogli reči o piscih besedil nekaterih mladinskih del.

Ko že teče beseda o ilustriranju knjig za otroke, tedaj je potrebno na to področje ustvarjalnosti gledati z vidikov, ki določajo zvrst otroške knjige — torej upoštevati namen literarnega dela, razvojno stopnjo bralcev in vsebino, kar predstavlja zelo kompleksno problematiko pri oblikovanju likovnih zamisli. Nastajanje dobre ilustracije vsekakor poteka po zakonitostih psihologije ustvarjanja. Prav gotovo so izvirna literarna dela, zlasti pesniška, zapletena in psihološko zahtevna celovitost, ki jo ilustrator v procesu nastajanja likovne zamisli s svojim bogastvom sodoživljanja vnaša v bistvo likovne stvaritve. Ni odveč poudariti, da je ilustriranje zelo zahtevna likovna panoga, toda ilustrirati za otroke je še posebno zapletena dejavnost. Spoznanje, kako velik je vpliv ilustracije na življenje in osveščenost otrok, načjenja celo vrsto zapletenih problemov ne le v okviru umetnosti, temveč tudi psihološke, sociološke in pedagoške, ki se pojavljajo s preučevanjem in ugotavljanjem novih likovnih elementov, struktur in vsebin v sodobnih likovnih smereh, v sodobni estetiki in etiki. Vidni svet s svojo spremenljivostjo je vedno vznemirjal ne le otroke, temveč tudi odrasle, zakaj prav to spreminjanje odstira asociacijam in domišljiji nova obzorja v doživljanju nove likovne realnosti. Vsaka beseda in njen pomen, ki sta pisмено izražena, predstavljata posebno problematiko na področju ilustracije in terjata ustrezno obravnavo nove morfološke likovne strukture.

Te likovne, psihološke in intelektualne probleme o zapletenosti ustvarjanja umetniške ilustracije navajam zato, da lažje doumemo bistvo in vrednost izvirnosti umetniške ilustracije, ki pa se po tehničnih in subjektivnih postopkih lahko bistveno razlikujejo. Čeprav sem se izognil razpravljanju o pedagoškem pomenu ilustracij, naj poudarim nekatere njene dragocene koristi: otroka obogate z novimi spoznanji, ki mu razvnamajo domišljijo, da je še bolj dovzeten za nova doživetja in ga spodbujajo k sodelovanju na področju likovne ustvarjalnosti otrok.

Povojna ilustracija za otroke se je na Hrvaškem razvijala naglo in v skladu z novimi likovnimi prizadevanji in novo vzgojno-izobraževalno naravnostjo, zato pa je tudi ta sinteza postala važna komponenta v ilustratorski likovni ustvarjalnosti. Sodobna ilustracija za otroke se bistveno razlikuje od prejšnjih koncepcij: zanje je bil že uspeh z likovno govorico pripovedovati literarno besedilo. Dandanes likovni umetnik vnaša v ilustracijo svoj svet doživljanja in z novimi vizijami daje umetniški besedi nove razsežnosti. Sodobna ilustracija s subjektivnimi izraznimi sredstvi tako osvetljuje literarno zamisel, da jo marsikdaj tudi vsebinsko dopolnjuje. Ilustracije v slikanicah so pravcata galerija podob, ki jih otrok lahko po mili volji pazljivo ogleduje in doživlja.

Dandanes, trideset in več let po vojni, nam je na voljo širok pregled tematike NOB v ilustracijah za otroke in mladino: zato lahko ovrednotimo, kaj smo dosegli na tem področju, v pomembni panogi likovne umetnosti, ob bogati tradiciji dediščine vojnih dni, o tem pa sem govoril že na začetku. Lahko trdim, da so rezultati zelo veliki, saj je v njih dosežena sinteza — namreč enotnost literarno-likovnega doživljanja. Taka stvaritev je nedeljiva celovitost čustev, domišljije in subjektivnega doživljanja realnosti. Narodnoosvobodilni boj je v življenje, prikazano v ilustracijah, postavil v ospredje miselnost novega realizma in patriotizem. Med vojno so rodoljubje poudarjali s prikazovanjem konkretnih vsebin, v povojni literaturi, namenjeni otrokom, pa je ta vizija poglobljena in dobiva nove razsežnosti: krepi patriotizem, ljubezen do umetniških dosežkov preteklosti, do domačega kraja, do ljudi, do graditve in do vsega, kar izhaja iz naprednih teženj naše samoupravne družbe. Ko so po vojni začeli načrtno izdajati literaturo za otroke, je večino teh del navdihnila rodoljubna tematika. Med prvimi pisatelji se je pojavila Anđelka Martić s številnimi deli, ki so jih ilustrirali: Slavko Šohaj, Vladimir Delač, Vilko Gliha-Selan, Duško Šoljev, Josip Bifel, Raul Goldoni, Zdenka Pozaić, Dalibor Parać, Danica Rusjan, Slavko Marić in drugi. Dela Danka Oblaka so ilustrirali Albert Kinert, Djuro Seder in Josip Bifel. Med Hrvati, ki so pisali pesmi za otroke, je svojevrsten poet Grigor Vitez, ki se je zelo uveljavil: obogatil je ne le hrvaško, temveč vso jugoslovansko književnost z motivi, ki jih preveva pristen zanos rodoljubja. Izdal je veliko pesniških zbirk z ilustracijami — ilustratorjev različnih generacij. Kot ilustratorji zgodb in pesmi s tematiko NOB so se uveljavili: Stevo Binički, Lidija Bogdanović, Ferdinand Kulmer, Branka Hegedušić, Krsto Hegedušić, Miljenko Stančić, Nikola Reiser, Zdenko Svirčić, Mladen Veža, Ljubo Ivančić, Ivica Antolčić, Ordan Petlevski, Frane Baće, Boharić Belizar, Marijan De-toni, Boris Dogan, Cvijeta Job, Ivan Lovrenčić, Reisinger Oto, Šimunović Frano, Zupa Antun in mnogo drugih. Lahko rečem, da na Hrvaškem ni slikarja, ki bi ne bil ilustriral tega ali onega literarnega dela, pa naj bi to bila slikanica, mladinska knjiga ali časopis, namenjen otrokom. Menil sem, da bodo na tem festivalu razstavljeni originali ilustracij s to tematiko, toda iz objektivnih razlogov so namerno opustili, zato teh likovnih stvaritev ne morem nazorno prikazati in ovrednotiti.

Ob koncu naj omenim, da zadnja leta izhaja vse manj knjig za otroke s tematiko NOB, zato predlagam, da bi znova z medrepubliškimi sodelovanjem omogočili izdajanje takšnih književnih del z barvnimi ilustracijami: pa ne samo slikanice, izdajali bi tudi antologije z rodoljubno tematiko, knjige pa bi bile cenejše in tako kupcem bolj dostopne.

Narodnooslobodilački rat dao je likovnoj tematici umjetnosti Hrvatske nove vi- zije humanosti i istinskog patriotizma. Veliki broj likovnih umjetnika sudjelovalo je u domovinskom ratu, pa bezbroj skica, slika, grafika i zrelih umjetničkih realizacija nastalih u toku samoga rata predstavljaju historijsku dokumentaciju i građu za stu- dijsko razgrađivanje, za veće likovne zamisli i kompozicije. Ostvaren je već veliki broj vrlo značajnih djela u grafici, slikarstvu i kiparstvu.

Štampa je u ratu imala vrlo značajnu ulogu, pa se paralelno s njom razvijala ilustrativna grafička umjetnost od plakata do letaka, u boračkim novinama, zidnim novinama, depnim listovima i dječjim listovima. Izrazitu ilustrativnu vrijednost imaju crteži Petra Šimaga u ZAVNOH-ovoj »POČETNICI« i ilustracije Slavka Marića, Reiser, Radauš, Detonija, Ostoje, te ilustracije Ede Murtića i Zlatka Price u »JAMI« Gorana Kovačića. Mogli bi nabrojiti još mnogo i mnogo vrlo značajnih umjetničkih ostvarenja hrvatskih umjetnika.

Upravo u toj partizanskoj štampi nalazimo porijeklo novog realizma u ilustrativ- noj grafičkoj umjetnosti, a naročito u oblasti ilustracije za djecu. Poslije rata pri- stupilo se organiziranom izdavanju dječjih časopisa, slikovnica i literature za djecu i omladinu. Velika se pažnja posvećuje originalnosti, umjetničkoj kvaliteti i odgojnoj vrijednosti dječje ilustracije. U poslijeratnom izdavanju rodoljubne literature za djecu i omladinu, umjetnici sve bogatije razvijaju nove umjetničke koncepcije u ilustraciji za mlade generacije. Većina mlađih likovnih umjetnika posvetila se stvaralaštvu u ilustraciji, pa možemo reći da se ilustracija za djecu u Hrvatskoj uzdigla na vrhunske evropske razine što potvrđuju javne stručne kritike i priznanja umjetnicima i iz- davačima.

Summary

The National Liberation War gave to the plastic arts new visions of humanity and real patriotism. A great number of plastic artists participated in the patriotic war. So innumerable sketches, pictures, graphics and mature artistic creations made during the War represent a historic documentation and also material for creation of greater plastic ideas and compositions. A great number of very important works in graphics, painting and sculpture have been created.

The press had a very important role, so illustration graphic arts developed simultaneously: posters, leaflets, combatant newspapers, wall newspapers, pocket papers and children newspapers. A great illustrative value have drawings of Peter Šimaga in *The Beginners* published by ZAVNOH* and illustrations of Slavko Marić, Reiser, Radauš, Detoni, Ostoja. Important are also illustrations of Edo Murtić and Zlatko Prica in the poem *Jama* (The Pit) written by Goran Kovačić. We could go on enumerating a lot of very important artistic creations of Croat artists.

Actually, in the partisan press we find the origins of a new realism in the illustrated graphic arts and specially in the field of illustrations for children. After the War organised publishing of newspapers, picture books and literature for the children and the youth was undertaken. Great care has been dedicated to the origi- nality, artistic quality and education of children's illustrations. In the post-war publishing of patriotic literature for children and the youth, the artists have been developing richer and newer art concepts of illustration for younger generations. Most of the young plastic artists create in the field of illustration. In Croatia the illustration for children has reached the top European lever confirmed by expert critics and prizes given to the artists and publishers.

* ZAVNOH: Croat Parliament during the Liberation War